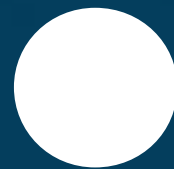

Erfgoed Brussel

37

Herfst 2024

U

Dossier

**OBJECTEN EN
COLLECTIES**

16

Kunstwerken langs gewestwegen

Een dagelijks beheer

INTERVIEW MET ÉRIC FLAMÉE

DIRECTIE MAINTENANCE, BRUSSEL MOBILITEIT

MURIELLE LESECQUE

NVDR

Standbeelden, fonteynen, monumenten, hedendaagse installaties en muurschilderingen maken allemaal deel uit van onze dagelijkse omgeving. Deze werken vormen samen een 'openluchtmuseum'. Bij het beheer van kunstwerken in de openbare ruimte zijn heel wat Brusselse actoren betrokken. In de volgende bijdragen geven Eric Flamée (Brussel Mobiliteit) en Sophie Rassat (Stad Brussel) ons inzicht in enkele van de manieren waarop deze kunstwerken in de openbare ruimte van Brussel worden beheerd.

L'Accueil (detail), beeldhouwer Olivier Strebelle, 2002. Het werk bevindt zich op het kruispunt van de Winston Churchilllaan en de Waterloosesteenweg in Ukkel. (2022 © urban.brussels)

AFB. 1

Neptunusfontein, bronzen sculptuur op voet van roze en wit marmer, beeldhouwer Sangiorgi, 1903, naar Jean de Bologne, ook bekend als Giambologna, 1529-1608, Brussel-Laken. (A. de Ville de Goyet, 2024 © urban.brussels)

D E AFGELOPEN 15 JAAR WAS U VERANTWOORDELIJK VOOR HET BEHEER VAN KUNSTWERKEN OP DE GEWESTELIJKE WEGEN. KUNT U ONS IETS VERTELLEN OVER UZELF EN WAT DIT WERK INHOUDT?

Van opleiding ben ik eigenlijk landschapsarchitect, met een grauaat bouw, maar deze opdracht presenteerde zich toen enkele collega's vertrokken. Het onderhoud van kunstwerken in de openbare ruimte is echt een interessant onderwerp, omdat het zo gevarieerd is. We komen in aanraking met constructies bestaande uit verschillende materialen, zoals beton, wan-

neer we een nieuwe sokkel voor een kunstwerk moeten maken. Daarnaast is er ook steen, hout, brons, graniet... zeer uiteenlopende materialen waarvoor we onderzoek moeten doen om erachter te komen hoe we ze moeten onderhouden. Zo kunnen problemen en aantasting die specifiek zijn voor deze materialen vermeden worden.

VOERT U DIT ONDERZOEK INTERN UIT OF DOET U EEN BEROEP OP GESPECIALISEERDE BUREAUS?

In het kader van de renovatie van de Neptunusfontein¹ in Laken (achter het koninklijk pa-

1. <https://collections.heritage.brussels/fr/objects/68163>

leis) (AFB. 1) gaven we een opdracht aan Árter architects, een adviesbureau gespecialiseerd in restauratie, dat een historisch dossier over het werk en een renovatieplan opstelde. Restauratiewerkzaamheden en onderzoek naar de beste beschermingsmiddelen worden intern uitgevoerd, met de steun van aannemers DENYS NV (voor het stenen/bronzen gedeelte) en PC PROJECT (voor het fonteingedeelte). We werken ook nauw samen met onze collega's van de cel Kunst en Architectuur, die verantwoordelijk zijn voor het beheer van de kunstwerken in de metro- en premetrostations.

WELK BUDGET IS ER BESCHIKBAAR VOOR HET ONDERHOUD VAN KUNSTWERKEN OP GEWESTELIJKE WEGEN?

Op dit moment hebben we een jaarlijks onderhoudsbudget van ongeveer 480.000 €. Naast de 84 werken die we beheren, zijn we ook betrokken bij extra projecten die niet in onze inventaris zijn opgenomen, zoals het beheer van de twee gebeeldhouwde boomstammen op de Vergotesquare.

HOE VERLOOPT HET DAGELIJKS BEHEER VAN 84 KUNSTWERKEN VERSPREID OVER HET HELE GEWEST?

De werken worden elke maand geïnspecteerd. Wat het materiaal ook is, het sleutelwoord is regelmatig onderhoud. Een jaarlijkse of tweejaarlijkse onderhoudsbeurt, afhankelijk van het materiaal, is veel goedkoper dan er een paar jaar niet naar om te kijken en dan tegen een hoge kostprijs te moeten restaureren of renoveren.

Afhankelijk van het werken de locatie – fonteinen, beplanting in de nabije omgeving, wegverkeer, enz. – wordt het onderhoud jaarlijks of om de twee of drie jaar uitgevoerd. Zowel brons als marmer wordt bedekt met een microkristallijne was die een onzichtbare beschermlaag vormt. Dit laat het materiaal ademen, maar beschermt het ook tegen regen- en spatwater van fonteinen. In sommige gevallen blijft de was zelfs na drie jaar nog stevig aan de ondergrond vastzitten. Fonteinen daarentegen vereisen een jaarlijks onderhoud.

Bij de meest voorkomende interventies hoort het verwijderen van tags en stickers. Dergelijk gebrek aan respect voor het werk van een kunstenaar is schrijnend. De *Longitudi I*² op het Flageyplein, bijvoorbeeld, werd een paar jaar geleden opnieuw geschilderd in het oorspronkelijke, flamboyante geel, maar het duurde niet lang voordat het kunstwerk weer werd ontsierd door tags. Naast tags zijn er ook de stickers die gretig worden geplakt op kunstwerken langs het traject van manifestaties, zoals langs de Albert II-laan. Dit is soms ontmoedigend voor de beheerders van die kunstwerken. Naast de hoge kostprijs van deze ingrepen, vergen ze ook een hoop energie en heel wat pro-actief denken.

Afgezien van die permanente plaag van tags en stickers, verouderen onze werken vrij goed dankzij regelmatig onderhoud. Eigenlijk valt het nog mee met echt zwaar vandalisme.

Soms, als een werk grondiger moet worden gerestaureerd, nemen we contact op met de kunstenaar of kunstenaars, met hun rechthebbers of hun stichting, om hen op de hoogte te brengen en hen eventueel mee te laten werken aan de restauratie. Dit heeft al tot enkele zeer interessante ontmoetingen geleid, bijvoorbeeld met Luk Van Soom, auteur van *De man van Atlantis*³, dat te bewonderen is op de René Cliquetronde aan de Waterloolaan (AFB. 2). Sommige kunstenaars bedanken ons voor het feit dat we met hen contact hebben opgenomen, andere zijn niet geïnteresseerd in restauratie of willen van de gelegenheid gebruik maken om het werk aan te passen, maar dit is voor ons niet het opzet van een restauratie.

We maken er een erezaak van om het werk in zijn integriteit te respecteren, zoals het oorspronkelijk is bedacht. Tijdens de renovaties raadplegen we onze archieven om meer te weten te komen over de precieze context van de creatie en de keuzes van het expertencomité. Zo kreeg ik de vraag om waterspuwers te installeren op de waterspiegel van het kunstwerk *Open Geest*⁴ van Tapta op de Albert II-laan, om het wat dynamischer te maken. Volgens de analyse van het dossier van het werk wilde de kunstenaar echter een spiegeland oppervlak creëren, waarin de sculptuur kon worden gereflecteerd. We moesten dus uitleggen dat dit verzoek niet overeenkwam met het oorspronkelijke concept.

2. <https://collections.heritage.brussels/fr/objects/43927>

3. <https://collections.heritage.brussels/fr/objects/70868>

4. <https://collections.heritage.brussels/fr/objects/45273>

Het vinden van de juiste ambachtslieden met zowel de technische expertise als de juiste attitude om het werk van de kunstenaar te respecteren, is een andere grote uitdaging. Slagen we daar niet in, dan krijgen we werken die overschilderd worden in goudgeel of zwart, waarbij het originele materiaal volledig genegeerd wordt en het werk zijn oorspronkelijke karakter verliest.

GEEF EENS EEN VOORBEELD VAN GESLAAGD BEHEER.

Een van de mooiste voorbeelden is ongetwijfeld de restauratie van de Neptunusfontein in Laken. Die dateert uit 1905 en is gemaakt van Italiaans marmer dat niet zo goed geschikt is voor ons klimaat. Marmer is een relatief kwetsbaar gesteente dat te lijden heeft onder winterse vochtigheid, die scheuren veroorzaakt wanneer het vriest en dooit, en ook onder het fonteinwater, dat het materiaal beschadigt. Jarenlang werd het werk in de winter beschermd door een piramide van stro. Na een verandering van beheerder werd het werk verwaarloosd en ging het er op achteruit. Brussel Mobiliteit nam het beheer over en begon in 2017 met de restauratie. Het marmer werd helemaal schoongemaakt en beschermd. De bronzen elementen werden opnieuw gemonteerd; sommige waren verdwenen maar konden opnieuw worden vervaardigd. Het hele fonteingedeelte werd volledig vernieuwd.

Het onderzoeksproces om dit kunstwerk dat weinig zichtbaar is en vaak verwaarloosd werd in zijn oude glorie te herstellen was een bijzondere aangename ervaring. We moesten stapsgewijs te werk gaan. Om te beginnen dienden we de juiste vragen te stellen, die als leidraad zouden dienen voor ons onderzoek en ons zouden helpen de beste oplossingen te vinden, zodat het werk in de winter kan beschermd worden en het tegelijkertijd 365 dagen per jaar zichtbaar kan blijven. We moesten het juiste product vinden om het marmer te beschermen. Maar eerst moest het grondig gereinigd en getoucheerd worden, waarbij scheurtjes met marmerstof werden opgevuld en afgebroken stukken, waar die nog aanwezig waren, werden hersteld. Waar het marmer te zwaar beschadigd was, besloten we het niet te allen koste te restaureren en lieten we de beschadigingen zichtbaar. Dankzij de historische studie van ARTER architects werd ook het originele wa-

AFB. 2

De man van Atlantis, fontein, bronzen sculptuur op voet in hardsteen, beeldhouwer Luk Van Soom, 2003, Brussel. (2021© urban.brussels)

tercircuit herontdekt, zodat de oorspronkelijke watersproeiers konden hersteld worden. Al met al was het een knap staaltje onderzoek en in zekere zin vergde het ook creatief denkwerk om de beste oplossingen te vinden. Die moesten zo onzichtbaar mogelijk blijven en het onderhoud in de toekomst gemakkelijker maken. Op het resultaat van dit werk zijn we echt trots.

WAT ZIJN UW FAVORIETE WERKEN?

Er zijn er drie. Ten eerste de Neptunusfontein, om de eerdergenoemde redenen.

AFB. 3
Parallele Ruimten, beeldhouwwerk in roestvrij staal op keramische voet en hardsteen,
 Vincent Strebelle, 2001, Evere. (2020 © urban.brussels)

Dan is er *De man van Atlantis*, die ik ook al vermeld heb. Het is een werk waar men de tijd voor moet nemen om het te observeren. Als men er even bij gaat zitten, het verkeer negeert en zich laat meevoeren door het geluid van het water, dan ga je dromen...

Tot slot zijn er nog de *Parallele Ruimten* van Vincent Strebelle⁵, tussen de Leopold III-laan en de Oud-Strijderslaan in Evere (AFB. 3). Dit is een roestvrijstalen kegel – met een spiegeleffect – waarin een opening is aangebracht, waardoor men fysiek het werk kan betreden. Daarbinnen is de perceptie van geluid totaal anders, men bevindt zich echt in een andere, parallele wereld!

NVDR. Dit interview vond plaats in september 2022. Na een carrièreswitch gaf Éric Flamée in maart 2023 de fakkel door aan zijn collega Jean Bériaux. De overdracht tussen deze twee Brusselse kunst- en erfgoedliefhebbers is naadloos verlopen, waardoor de continuïteit van het beheer is gewaarborgd, niet alleen wat het onderhoud van de bestaande werken betreft, maar ook voor de integratie van nieuwe artistieke creaties.

5. <https://collections.heritage.brussels.nl/objects/46215>

Redactiecomite

Jean-Marc Basyn, Okke Bogaerts, Stéphane Demeter, Paula Dumont, Valerie Orban et Cecilia Paredes.

Coördinatie dossier

Pascale Ingelaere en Murielle Leseqque
Paula Dumont en Cecilia Paredes

Coördinatie iconografie

Julie Coppens en Paula Dumont

Auteurs/ redactionele medewerking

Véronique Baccharini, Anne Carre, Elodie Cugnon, Thierry Claessens, Alice Graas, Ann Degraeve, Livia Depuydt, Sergio De Vincenzo, Eric Flamée, Yves Hannosset, Pascale Ingelaere, François-Xavier Lavenne, Murielle Leseqque, Pierre Loze, François Mairesse, Muriel Muret, Camille Paget, Géraldine Patigny, Constantin Pion, Sophie Rassat, Chiara Tomalino, Delphine Tonglet, Aline Wachtelaer, Marc Xenophontos, Benjamin Zurstrassen

Eindredactie nederlands

Okke Bogaerts, Paula Dumont

Eindredactie frans

Cecilia Paredes

Vertaling

Oneliner
Linguanet

Nalezing

Ann Degraeve, Valerie De Witte, Wim Kenis, Koenraad Raeymaekers, Coralie Smets, Tom Verhofstadt, Ilse Weemaels en de leden van het redactie-comité

Vormgeving en cartografie

Toast Confituur Studio

Lijst met afkortingen

AHM – Archieven Hortamuseum
AML – Archives et Musée de la littérature
DC.UB – Documentatiecentrum urban brussels
GAE – Gemeentelijke archieven Elsene
GAS – Gemeentelijke archieven Schaarbeek
GASG – Gemeentelijke archieven Sint-Gillis
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium / Institut royal du Patrimoine artistique
KMKG – Museum Kunst & Geschiedenis
KMSKB – Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België
MSB – Museum Stad Brussel - Broodhuis
SAB – Stadsarchief Brussel
SABAM – Vereniging voor auteurs – fotografen

ISSN

2034-5771

Wettelijk Depot

D/2024/6860/007

Alle teksten zijn vertaald uit het Frans.
Cette revue paraît également en Français sous le titre « Bruxelles Patrimoines ».

Ontwerper van de maquette

Polygraph'

Druk

db Group.be

Verspreiding

Cindy De Brandt, Ilse Weemaels.
bpeb@urban.brussels

Bedankingen

Jean Bériaux, Anne Carre, Philippe Charlier, Adrien Dominique, Alice Gérard, Abigaël Gillard, Sarah Herrensens, Isabelle Leroy, Marie-Pierre Mathy, Muriel Muret

Coördinatie publicaties

Cecilia Paredes

Verantwoordelijke uitgever

Sarah Lagrillière, adjunct directeur generaal, urban.brussels (Gewestelijke Overheidsdienst Brussel Stedenbouw en Erfgoed) Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

Contact

Urban.brussels - Directie Kennis en Communicatie
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.urban.brussels
editions@urban.brussels

Herkomst van de foto's

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Cultureel Erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Erfgoed Brussel reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

032 - December 2019
De straat anders bekeken

033 - Lente 2020
Lucht, warmte, licht

034 - Lente 2021
Kleuren en texturen

035 - Lente 2021
Georges Houtstont en de ornamentenkoorts van de Belle Époque

036 - Herfst 2022
Stadsgezichten

037 - Herfst 2024
Objecten en collecties

Alle artikelen kunnen geraadpleegd worden op www.erfgoed.brussels

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie.

Het nummer *Objecten en collecties*, geeft een inkijk in de buitengewone rijkdom en diversiteit van het roerend erfgoed, aanwezig in het Brusselse gewest. Tien jaar geleden verwierf het Gewest de bevoegdheid over deze nieuwe materie. Tijd om stil te staan bij de uitdagingen voor het beheer, de conservatie en de waardering van dit bijzonder erfgoed, alsook bij de ambities voor de toekomst.

Sarah Lagrillière,
Adjunct directeur generaal

U

15 €

ISBN 978-2-87584-217-6